

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Udtale i netordbøger – hvad, hvordan, hvor meget?	
Forfatter:	Lars Trap-Jensen	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 11, 2012, s. 610-620 Rapport från Konferens om lexicografi i Norden, Lund 24.-27. maj 2011	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for lexicografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Udtale i netordbøger – hvad, hvordan, hvor meget?

Lars Trap-Jensen

It is a well-known fact that dictionary users have difficulties in reading and comprehending the numerous special characters and diacritics of a phonetic writing system. An indisputable advantage of e-dictionaries is their capability to convey pronunciation in the form of sound files. In the process of converting The Danish Dictionary from print to screen, recorded sound files were among the editorial priorities as an alternative or supplement to the phonetic notation of the print dictionary. But the change of medium does not simply mean transformation of phonetic symbols to sound on a one-to-one basis. First, a number of choices must be made, and the article deals with the central questions based on the model we have chosen for The Danish Dictionary: What constitutes a suitable speaker voice? Is it advisable to manipulate the speaker towards a preferred pronunciation if it is not part of her natural language? Is agreement between the phonetic transcription and the recordings important, perhaps necessary? How should variable pronunciation be handled?

Nøgleord: udtale, lydfiler, lydskrift, IPA, indtalerstemme, udtalenorm, udtalevariation.

To my mind, hearing the pronunciations is the only unarguable improvement of a CD over a book (Landau, 2001: 97)

The most obvious use of multimedia is to convey the pronunciations, instead of the awkward symbology print dictionaries use (Sean M. Burke, 2003: 249)

1. Baggrund

Selvom man ikke behøver være enig med Landau og Burke i at lydfiler er det eneste eller for den sags skyld det vigtigste træk hvorved den elektroniske ordbog er den trykte overlegen, kan de fleste nok tilslutte sig det synspunkt at lydskrift, sådan som den kendes fra trykte ordbøger, aldrig bliver populær ud over en snæver kreds af sprogfolk og særligt interesserede – uanset om det gøres i den

amerikanske tradition med en specialudviklet notation baseret på det almindelige alfabets bogstaver eller i den europæiske tradition, der bygger på lydskriftsystemer udviklet inden for fonetikken, med IPA som den internationalt bedst kendte og mest benyttede notation.

Hvis man med en ordbog ønsker at henvende sig til en bredere kreds af brugere end lige specialisterne, er det derfor oplagt at oplyse om udtale på den måde som computeren er velegnet til: multimedialt, altså sådan at brugeren hører udtalen frem for at skulle læse den. Den Danske Ordbog har ca. 15.000 besøgende på en almindelig hverdag, og dermed rækker brugergruppen selvfølgelig langt ud over specialisternes snævre kreds. Udtale i form af lydfiler har da også været et højt prioriteret ønske siden konverteringen af Den Danske Ordbog til netordbog begyndte. Vi er derfor glade for at have fået mulighed for at gennemføre en indtaling af samtlige opslagsord i ordbogen. I det følgende demonstreres modellens enkeltdele og de valg der er truffet undervejs.

2. Hvor mange ord?

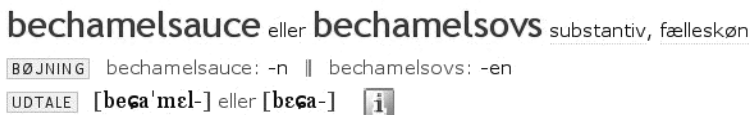
Udgangspunktet er naturligvis de eksisterende udtaleoplysninger. Den aktuelle netordbog adskiller sig i udgangssituationen ikke væsentligt fra den trykte DDO's angivelser; de vigtigste tal fremgår af tabel 1.

Opslagsord med udtale	40.636 (af 95.846)
Samlet antal udtaleangivelser	49.164
Andel af artikler med mere end én udtale	15-20 %
Lydskriftnotation, trykt DDO	Dania: [kɔnfə'raŋsə]
Lydskriftnotation, netordbog	IPA, halvgrov: [kʌnfə'βɑŋsə]

Tabel 1: Nøgletal for udtaleangivelser i DDO, maj 2011

Af tabel 1 ses det at under halvdelen (ca. 42 %) af opslagsordene i DDO har oplysning om udtale. I den trykte DDO var hovedprincippet at sammensætninger ikke fik udtaleangivelse hvis udtalen kunne forudsiges på baggrund af de indgående ord i sammensætningen. Kun i tilfælde hvor sammensætninger har uforudsigelig udtale, herunder tryk- eller stødfordeling, har disse altså fået en udtaleangivelse. Dette princip grunder sig hovedsagelig på pladsøkonomi og er derfor ikke relevant for netordbogen.

Endvidere er DDO's udtaleangivelser ved sammensætninger ofte ufuldstændige: Kun den del af ordet der udviser det uforudsigelige træk, lydskrives, jf. figur 1.

Figur 1. Udtaleangivelse for *bechamelsauce* i DDO

Baggrunden for denne praksis er for det første pladsøkonomisk: Ved ikke at nævne udtalevariationen for sidsteleddet – som også er beskrevet under *sauce/sous* – reduceres udtaleangivelserne til to. For det andet er den pædagogisk: De fleste almindelige brugere har svært ved at læse lydskrift, og derfor er det vigtigt at øjet hurtigt finder det udtalemæssigt problematiske sted – i dette tilfælde variation i udtalen af ordets første vokal. Det er grunden til at sidsteleddet er udeladt ved den første angivelse, mens den anden, udtalevarianten, er yderligere reduceret for at fokusere på det kontrastive.

Problemstillingen er en anden når det gælder lydfiler. Her er der ikke noget der taler imod at bringe udtale for samtlige opslagsord, og hensynet til afkodning af notationen er selvsagt irrelevant. Som hovedregel forsynes alle opslagsord derfor med lydfiler. Undtaget fra reglen er et begrænset antal ord af en særlig art, nemlig de (fleste) forkortelser og symboler der er begrænset til det skriftlige medie, samt præfikser, suffikser og andre lemmatiserede orddele der ikke har en selvstændig udtale. På den måde vil lydfilmodellen føre til at antallet af ord med udtaleangivelser mere end fordobles.

Af tabel 1 fremgår det endvidere at lidt over 9.000 artikler har mere end én udtaleangivelse. Det kan være opslagsord med variation i udtalen (figur 1 kan også her tjene som eksempel), der kan være oplysning om udtalen af bestemte bøjningsformer, fx en uregelmæssig flertalsform eller en præteritumsform af et verbum, og endelig kan der være en oplysning om hvordan ordet udtales når det indgår i sammensætninger. Sidstnævnte angivelse skyldes forlægget fra den trykte DDO, der indeholder mange sammensætninger som ikke er hovedopslagsord med egne artikler. Af samme grund har disse ord ikke udtaleoplysninger, så hvis der er noget at sige om udtalen, må man søge oplysningen i en simpleksartikel, typisk førsteleddet. Det er naturligvis ikke nødvendigt i lydfilmodellen, hvor alle ord får egen udtaleangivelse. Derimod vil det fortsat være relevant at oplyse om særlige udtaler af uregelmæssige bøjningsformer.

I den trykte DDO er der valgt en lydskrift der har tradition i dansk, nemlig lydskriften *Dania*, udviklet af Otto Jespersen (i 1890) specielt til det danske lyd-

system. Danias tegn er ikke en del af Unicode-standarden, der bruges af browserne på nettet, og derfor kan *Dania*-lydskriften ikke umiddelbart vises i netudgaven af DDO. Vi har derfor konverteret udtaleangivelserne til en halvgrov form af IPA. IPA er en international notation, den er en del af Unicode og kan vises uden problemer i alle browsere.

3. Hvem?

Ved valg af indtalerstemme er der flere faktorer at tage hensyn til. Der er for det første noget rent biologisk: Skal det være en mands- eller kvindestemme? De fleste er enige om at en lys stemme er tydeligere end en mørkere stemme. Det kunne tale for at vælge en kvindestemme, men noget tyder på at andet end det rent akustiske signal spiller en rolle for afkodningen, fx også brugerens holdning til stemmen. I en undersøgelse foretaget på universitetet i Sheffield (Sokhi m.fl. 2005) har et hold psykologer peget på at der er forskel på hvordan mænd og kvinder processerer stemmer fra personer af det modsatte køn. De opdagede at mænd processerer mands- og kvindestemmer i forskellige centre i hjernen, og for mændene var processing af en kvindestemme mere kompliceret end en mandsstemme. Samlet set betød den mere komplekse proces at mændene i forsøget blev hurtigere trætte af at lytte til kvindestemmen – uanset at det fysisk-akustiske input fra kvindestemmen har været klarere. På den baggrund er det ikke helt så entydigt hvilken stemme man skal vælge – og næppe overraskende at eksisterende ordbøger har gjort forskellige valg. Foruden de nævnte faktorer er der også andre kvaliteter ved stemmen at tage hensyn til: Den skal have den rigtige kombination af anatomiske og akustiske parametre der gør den behagelig at lytte til – foruden at signalere troværdighed, sympati, effektivitet eller andre kvaliteter som man ønsker forbundet med stemmen. Der findes en lang række opfindsomme og mere eller mindre lodige bud på forbindelsen mellem stemmekvalitet og psykologiske typer. Jeg vil ikke foregive at være nogen ekspert på området, og nedenstående skal derfor blot opfattes som et eksempel til illustration (efter Hultmann 2004):

Ulven med den hurtige, aggressive stemme.

Ekkoet der som en klang-kamæleon skifter stemme efter situationen.

Vandfaldet der taler uafbrudt i et højt toneleje og væk fra sine egne følelser.

Bremsen med den afbrudte og hakkende stemmeføring som om der hele tiden sker en indre opbremsning.

Den **kontrolgale** der med massiv tungerodsspænding får stemmen til at lyde klemt.

Basunen med den overdrevne kraftige stemme der overdøver alt og alle – og endda måske sig selv.

Hertil kommer **Optimisten**, **Pessimisten**, **Starteren**, **Cocktailstemmen**, **Lyseslukkeren**, **Forførelsen**, **Rømmeren** og flere andre [i alt 20 typer opregnes, LTJ]

4. Én eller flere stemmer?

Et andet spørgsmål der skal besvares, er om man skal vælge mere end én stemme. Hvis ordbogens lemmabestand opdateres løbende, bliver samarbejdet med indtalerstemmen tilsvarende længerevarende, og det kan godt blive problematisk hvis brugeren vænner sig til altid at høre én og kun en stemme. Der kan være helt praktiske faktorer der nødvendiggør en afbrydelse af samarbejdet, fx at indtaleren flytter langt væk fra lydstudiet og teknikkerne, skifter til andet arbejde, får andre opgaver som er uforenelige med fortsat indtaling, ændrede økonomiske betingelser osv. Fordi samarbejde med en enkelt indtaler er sårbart, kan det være betænkeligt at vænne brugerne til at høre én og kun én stemme. Man kan med fordel operere med fx to forskellige stemmer så brugerne vænner sig til at høre forskellige stemmer. På den måde vil det blive nemmere at introducere en ny stemme engang i fremtiden hvis det bliver aktuelt. Omvendt er det praktisk og logistisk vanskeligere at håndtere flere indlæsere i det indledende forløb, og i sidste ende har det vejet tungere, men det kan godt komme på tale at supplere med en yderligere stemme senere, jf. afsnit 6.2.

Ud over den slags praktiske overvejelser er der også nogle sproglige hensyn. Ikke mindst er det vigtigt at tage stilling til den sprogvariant som er indtalerens naturlige. Sammenhængende dermed er dernæst spørgsmålet om man skal lade indtaleren bruge sin egen naturlige udtale eller hellere instruere vedkommende i at bruge en bestemt udtale, fx den der svarer til lydskriften i den trykte ordbog.

Med tanke på disse faktorer blev der gennemført prøveoptagelser med et antal kandidater, og til sidst blev én stemme valgt ud. Valget faldt på en professionel indtaler, lige under 40 år, med østdansk baggrund, dvs. med en naturlig udtale der ligger ret tæt på dansk standardudtale. Hendes sprog er let konservativt i forhold til hendes alder, hvilket nok skal ses i sammenhæng med hendes professionelle baggrund: Hun er bevidst om sit sprog og hvad omgivelserne forventer af hende. Desuden spiller det en rolle at det drejer sig om ord udtalt i isolation, hvor man kan gå ud fra at udtalen er mere distinkt og med større opmærksomhed på normen end det er tilfældet i spontan tale.

5. Indtalingsprocessen

Det er vigtigt at afklare præcis hvilke oplysninger indtaleren skal have som input under optagelserne. På den ene side er det en fordel at forlægget er så enkelt og overskueligt som muligt, dvs. indeholder færrest mulige oplysninger. Herved sikres det at der er et minimum af distraherende elementer til stede så hun kan koncentrere sig om indtalingen af hvert enkelt ord og optagelserne forløber i et konstant flow uden afbrydelser. På den anden side er supplerende oplysninger nødvendige for at identificere flertydige ord (pga. homografi) eller ord der er kilde til usikkerhed (fx fordi de er sjældne, faglige, nye eller uetable-rede). Det gælder altså om at finde en balance så der vises den minimale, men netop tilstrækkelige mængde information. Forud for selve optagelserne gennemførte vi en række prøveoptagelser i studiet, og også efter de indledende optagesessioner har vi evalueret og justeret inputoplysningerne.

De vigtigste erfaringer der er gjort, er især:

- input bør være randomiseret. Hvis ordene præsenteres for indtaleren i alfabetisk rækkefølge, er der forhøjet risiko for at hun – ubevidst – udtaler dem med modsætningstryk (adgangskon'trol, adgangs'kort osv.)
- for den samlede produktivitet er høj indtalingskadence ikke afgørende. Langt vigtigere er det at undgå at indtalingsflowet afbrydes fordi indtaleren læser forkert, er usikker på ordet eller mister koncentrationen

Det har ført til følgende justeringer af modellen: Det samlede antal opslagsord er inddelt i alfabetiske grupper, og inden for hver gruppe er rækkefølgen randomiseret. I skrivende stund er det ikke endeligt fastlagt hvilke oplysningselementer der skal være til stede. Redaktionens forslag er at opslagsordene grundlæggende opdeles i to grupper: "problematisk" og "uproblematisk" ord. Hvis et ord er uproblematisk, kan input begrænses til at bestå af opslagsord og ét citat. Denne gruppe omfatter ca. 80 % af alle opslagsord. De resterende 20 %, som altså regnes for "problematisk", samles i selvstændige grupper som forsynes med yderligere oplysninger. Problematisk betyder i denne sammenhæng alene at ordet indeholder et eller flere træk der fremkalder fejl eller afbrydelser i indtalisstrømmen. De ord der efter de første optagelsesrunder synes at være problematiske, er: sjældne ord, faglige ord, ord med varierende udtale, homografer, nye engelske lån, ord der indeholder taltegn og store bogstaver, ord fra ordklasser ud over de fire store (substantiver, verber, adjektiver, adverbier). Derudover er der individuelle forhold som virker i begge retninger: Nogle "uproblematisk" ord viser sig alligevel problematiske, typisk fordi indtaleren ikke kender dem, mens andre, der er klassificeret som "problematisk", ikke giver problemer.

Gruppen af problematiske ord kan yderligere opdeles i typer og forsynes med de ekstra oplysninger der er relevante for typen. For homografer kan ordklasse og betydningsforklaring være nyttige ekstraoplysninger, ligesom sammenhørende homografer ikke bør omfattes af randomiseringen. Ved sjældne og meget faglige ord kan lydskrift være nødvendig, evt. suppleret med en redaktionel bemærkning med en anvisning til indlæseren, en mulighed der er indbygget i indlæsningsprogrammet.

Rytmen i optagelserne er planlagt til to ugentlige runder a en halv dags varighed. Beregninger viser at med det estimerede tempo og den optagefrekvens der er aftalt, vil det tage i alt omkring et halvt år at optage udtaler til samtlige ord i DDO. Det er aftalt at der efter hver enkelt studieoptagelse sker en efterbehandling på Det Danske Sprog- og Litteraturselskab hvor redaktionen kontrollytter samtlige optagelser og noterer de udtaler der ikke er tilfredsstillende. Anmærkningerne kan vedrøre alt fra teknisk dårlig optagekvalitet, uvedkommende støj og fejl fra indtalerens side til utilfredshed fra vores side med den udtaleform hun har valgt. På den måde returneres en del af optagelserne og bliver indtalt igen i en ny optagerunde.

Efter kontrollytning og evt. en genindlæsning er udtalerne klar som wav-filer forsynet med id-numre til indsættelse i ordbogsbasen under det pågældende opslagsord. Softwaren der bruges til optagelserne, holder selv styr på forbindelsen mellem filerne og deres id-numre med henblik på den senere brug. Filerne kan selvfølgelig konverteres til andre filformater.

6. Problemområder

6.1 Abstrakt lydskrift vs. konkret stemme

Man kunne tro at lydskrift og lydfil indeholder den samme information i to forskellige medier, men sådan er det ikke. Den trykte DDO's lydskriftsangivelser er abstrakte i den forstand at de generaliserer over en række individuelle udtaler og gengiver en almindelig udbredt standardudtale. Det betyder at det er fuldt ud muligt, ja vel endda mest sandsynligt, at der ikke findes én sprogbruger i Danmark som i alle tilfælde har netop de udtaler der anføres i DDO, i sit eget sprog. De enkelte udtaler stammer ikke fra en konkret person, men er den mest udbredte udtale hos ikke-dialekttalende danskere. Dog er der af systematiske grunde taget stilling til fordel for en let konservativ norm i den trykte DDO, dels fordi vi ønskede en udtale der ikke virkede alt for provokerende (læs: ung), dels fordi det nu er over 10 år siden dette arbejde pågik, hvorved træk der dengang var almindelige, i nogle tilfælde forældes, mens andre træk, der dengang

blev opfattet som ungt sprog, i den mellemliggende periode er blevet mainstream.

Anderledes er det med indtalerstemmen. Den er anderledes konkret, og der er et rigtigt menneske bagved som har sin egen naturlige udtale af ordene. Når man bruger en bestemt stemme i en ordbog, kan det jo ikke undgås at den får status som en slags norm, og derfor skal den udvælges med omhu. Vi har som udgangspunkt valgt at lade indtaleren bruge sin egen spontane udtale frem for at instruere hende i at anvende en bestemt udtale. Den beslutning vil nogle være uenige med os i. Fx har Lars Brink (personlig kommunikation) hævdet at man forholdsvis nemt kan træne en person i en bestemt udtale og på den måde styre udtalen i en ønsket retning. På Den Danske Ordbogs redaktion tillader vi os at betvivle det fordi det dels går ud over naturligheden i indtalingen, dels vil påvirke optagetempoet hvis indtaleren skal indtale på grundlag af en lydskriftangivelse eller en nedskrevet instruktion frem for sin egen naturlige udtale.

Men heller ikke løsningen med spontan udtale er uden problemer. Den medfører at der vil opstå et – endnu ukendt – antal tilfælde hvor lydfilens udtale afviger fra det der står i lydskriften, og da må vi tage stilling til hvordan det skal håndteres. Logisk set kan man tænke sig fire muligheder.

Vi kan vælge at rette i lydskriften. Især hvis uoverensstemmelsen skyldes at udtalen i rigsmålet har ændret sig sådan at den trykte DDO's udtale er blevet for konservativ, er det en nyttig og tiltrængt revision der på den måde kan foretages. Et eksempel kunne være udtalen af ord som *prud*, *brud*, *rudel* over for *hud*, *klud*, *tud*, *nudel*, *puddel*, hvor lydskriften i DDO anfører en udtale med lang vokal og stød på vokalen for de tre første ord, og en udtale med kortere vokal og stød på konsonanten for de sidste. Her er der tale om en generel lydændring som er under udbredelse, og der har derfor været vaklen i sprogbrugen. Det er nok ikke tilfældigt at den ældre udtale med lang og stødt vokal er anført ved de lidt gammeldags ord *prud* ('smuk og ædel') og *rudel* ('flok af hjortedyr'), mens mere neutrale og dagligdags ord *hud*, *klud*, *nudel* har fået den nyere udtale hvor stødet er flyttet til den følgende konsonant. I skrivende stund har det ikke været muligt at sammenligne med de indtalte lydfiler (fordi indtalingen af ordene ikke er afsluttet), men hvis vi bekræftes i at de første ord nu også er omfattet af den nye udtale, er det et oplagt eksempel på at lydskriftens notation bør ændres. Det vægtigste argument mod at revidere lydskriften generelt er at det er en resursekrævende opgave.

En anden løsning er at lade indtalingen gå om. Det kan overvejes hvis der er nogle få udtaler som afviger fra et ellers konsistent lydssystem. Det er det mest oplagte alternativ når vi har fravalgt at styre indtalingen gennem oplæring: at rette udtaler der er utilfredsstillende, ikke af tekniske, optagemæssige grunde, men af sproglige fordi vi ønsker en anden udtale end den der er indtalerens

naturlige. Hvor ofte den situation vil opstå, er erfaringerne endnu for sparsomme til at bedømme, men den indebærer en risiko for belastning af projektet, dels fordi det kan forlænge indtalfingsfasen tidsmæssigt, dels fordi yderligere optagelser fordyrer studieomkostningerne.

En mere radikal løsning består i helt at undertrykke den lydskrevne udtale. Derved elimineres problemet med afvigelser mellem lydskrift og lydfil effektivt, og kontrolytningen skal alene sikre at udtalen er i orden i hvert enkelt tilfælde. En lidt mindre radikal løsning vil være at beholde en – måske afvigende – udtale, men ikke vise den medmindre brugeren aktivt vælger den til. På den måde kan specielt interesserede se og sammenligne med den trykte ordbogs angivelser, mens den almindelige bruger kan nøjes med at klikke på højtaler-symbolet for at høre udtalen.

Den fjerde og sidste mulighed består i at se stort på uoverensstemmelserne og vise lydskrift og lydfiler uafhængigt af hinanden, med de modsigelser som det giver. Det er ikke en løsning vi er umiddelbart tilhængere af, men først når vi har fået et mere fyldigt materiale i form af filer fra optagelserne, kan vi for alvor analysere hvor stor forskel der er mellem filer og lydskrift. I sidste ende bliver det et resursepørgsmål.

6.2 Valg af udtalenorm

Et andet problem består – ikke overraskende – i valg af udtalenorm. Denne ene stemme er jo kun én ud af en række mulige, mens sprog og udtale som bekendt varierer på mange parametre, og hvor DDO ellers gør en dyd ud af at være beskrivende, er vi det ikke på samme måde her. Der er tale om ét eksempel – måske nok et typisk eksempel – der trækkes frem og derved gøres til norm. Der findes andre og fuldt ud lige så gyldige varianter vi kunne have valgt: en ældre udtale, en yngre, en repræsentant for vstdansk standardsprog osv. Den oprindelige plan opererede faktisk med to udtaler: en østdansk og en vstdansk, repræsenteret ved en yngre og en lidt ældre stemme. På den måde ville det blive signaleret at der er flere måder at udtale ordene på, og den enkelte bruger var frit stillet til at vælge sin foretrukne stemme – eller sammenligne mulighederne.

Det er på mange måder en god model, men det er også en dyrere model fordi der skal laves dobbelt så mange optagelser. I den indledende fase af projektet var der flere interessenter involveret, og derfor var modellen mere realistisk, for det kræver nok en partner mere hvis økonomien skal holde. Sådant er situationen ikke i øjeblikket, men der er ikke noget der hindrer at vi på et senere tidspunkt kan supplere med flere stemmer for at vise en variation inden for rigsmålet.

6.3 Nye udtaleangivelser

Et andet område der kan give problemer, er de ord der nu forsynes med udtale, hvor der i den trykte DDO ikke var nogen. Det gælder som nævnt et ganske betydeligt antal, omkring 55.000 ord. Mange af dem er sammensætninger og afledninger, men også det er et område med variation og tvivlstilfælde. Lad os se på et par eksempler: Ordet *uddannelse* udtales på dansk med stød på anden stavelse, men i en sammensætning som *uddannelsessted* er der vaklen mellem stødt og ustødt udtale af samme stavelse. Og i ordet *egen* udtales den første vokal med åbent a – [α] – mens der i sammensætninger, fx *egeninteresse*, er vaklen mellem udtalen [α] og [e]. Her må redaktionen i hvert enkelt tilfælde tage stilling til om begge udtaler skal med eller kun én af dem, og i givet fald hvilken.

Hvis man tager princippet om at bruge en enkelt stemme alvorligt, bør der skelnes mellem den variation som kan henføres til forskelle mellem personer, baseret på sociologiske parametre som køn, alder, region og socialt tilhørsforhold, og den individuelle variation som vi alle har naturligt i mere eller mindre udstrakt grad i vores sprog, enten som fri eller situationsbetinget variation. Principielt bør kun den individuelle variation udløse flere indtalingen. I praksis er skellet dog ikke så nemt at opretholde, bl.a. fordi indtaleren typisk vil have et passivt kendskab til én eller flere andre varianter. Det er også velkendt at vi er heller ikke altid de mest pålidelige bedømmere af egen udtale.

Endelig er der situationer hvor indtaleren ikke er fortrolig med ordet og derfor ikke på samme måde kan siges at have en naturlig udtale. Det gælder mest oplagt for en række neologismer hvor man må regne med at ikke alle nye ord er kendt af indlæseren – og ofte udviser de også større variation i udtalen fordi den endnu ikke er etableret. Bedøm selv nogle eksempler på nye ord med usikker udtale: *ASAP, bake-off, eid, niqab, situp, streame, tabbouleh, wallah, wiki, zumba*. De fleste læsere kan sikkert også komme i tvivl om hvordan ordene udtales. Set fra indlæserens side adskiller neologismerne sig ikke fra andre ord hun – i denne sammenhæng tilfældigvis – ikke kender. Ud over de ord der tidligere blev nævnt som “problematiske”, er det uundgåeligt at der vil være ord som indtaleren ikke kender. Ikke to menneskers ordforråd er det samme, og med op mod 100.000 ord der skal indtales, er det helt naturligt at der vil dukke ukendte ord op, også ud over de ca. 20.000 der er skilt ud som potentielt problematiske.

I begge situationer finder redaktionen det rimeligt at fravige princippet om spontan udtale og i stedet vejlede indtaleren, enten i form af bemærkninger i input-softwaren eller ved møder ansigt til ansigt. Det er måske ikke den optimale løsning, men alternativet er værre: udlæsning af ukendte ord eller manglende lydfiler.

Beslægtet med dette problem er systematiske idiosynkrasier hos indtaleren. Prøveoptagelserne viste fx at hun valgte en mere engelsk udtale af engelske låneord end de fleste danskere har, enten fordi hendes eget sprog er påvirket af ophold og uddannelse i England, eller fordi hun ikke har været opmærksom på forskellen mellem en dansk- en og engelsksproget sammenhæng. Også her kan det være berettiget at give anvisninger så hun gøres opmærksom på forskellen og indretter sin udtale så den svarer til den almindelige udtale, på samme måde som når nyhedsoplæsere tillægger sig en bestemt udtale (fx [αf-] frem for normalt [αw'-] i *Afghanistan*), enten som følge af en eksplicit norm eller ved afsmitning fra en dominerende kollega.

Til sidst en kommentar til dem der undrer sig og spørger: Er tiden egentlig ikke vokset fra indtalte lydfiler? Er det ikke bedre at tilbyde al tekst i ordbogen som syntetisk tale og med ét slag løse de praktiske problemer der knytter sig til brug af menneskelige stemmer: opdatering, skiftende stemmer, økonomi osv. Hertil er der desværre ikke andet at sige end at kvaliteten af eksisterende talesynteser endnu ikke har nået det niveau der kræves i en ordbog som skal give vejledning om ordenes udtale. Vi vil gerne tilbyde syntetisk tale, men i et stykke tid endnu kan det kun blive som et supplement til og ikke en erstatning for indtalte lydfiler.

LITTERATUR

- Burke, Sean Michael, 2003: The design of online lexicons. In: van Sterkenburg, Piet: A Practical Guide to Lexicography. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. S. 240–249.
- DDO = Den Danske Ordbog: <http://ordnet.dk/ddo>.
- Hultmann, Lisbeth, 2004: Stemmens kraft. Aschehoug.
- Landau, Sidney I., 2001: Dictionaries – The Art and Craft of Lexicography. 2nd edition, Cambridge University Press.
- Sokhi, Dilraj S., Michael D. Hunter, Iain D. Wilkinson, Peter W.R. Woodruff, 2005: Male and female voices activate distinct regions in the male brain. In: *NeuroImage* 27. www.elsevier.com/locate/ynimg. S. 572–578.

Lars Trap-Jensen

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
ltj@dsl.dk